

Əliş Ağamirzəyev
Bakı Dövlət Universiteti

BİRİNCİ DALĞA RUS MÜHACİRƏT ƏDƏBİYYATININ ƏSAS MÖVZULARI

Açar sözlər: *ideologiya, mühacirət, yaddaş, mövzu, ədəbiyyat*

Keywords: *ideology, emigration, memory, subject, literature*

Ключевые слова: *идеология, эмиграция, память, субъект (предмет), литература*

Rusiyada sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra ədəbi prosesin iki şəxəyə, rus ədəbiyyatının iki qanada bir-birindən ayrı, paralel inkişaf edən rus-sovet və rus-mühacir ədəbiyyatının təşəkkül tapmasına səbəb oldu. Bu iki ədəbiyyat inkişaf boyu, demək olar ki, bir-biri ilə kəsişmədi. Uzun illər sovet ədəbiyyatşünaslığında rus-sovet ədəbiyyatının nailiyyətlərindən, bədii dəyərlərindən geniş bəhs olunaraq, dünya ədəbiyyatının yeni lokomotivi kimi qələmə veriləndə, XX əsr rus ədəbiyyatının iki qola ayrılmasında ən böyük zərbə məhz rus-sovet ədəbiyyatına dəydi. O, ümumdünya ədəbi prosesindən ayrı düşərək öz süni, yuxarıdan diktə olunan ədəbi qanunauyğunluqlarını yaratmaq məcburiyyətində qaldı, elmi dövriyyəyə yeni ədəbi fenomen – sovet ədəbiyyatı məfhumu buraxıldı. Yeni ədəbiyyatın əsas vəzifəsi hakim ideologiyaya xidmət etmək, zəhmətkeşləri sosializm ruhunda tərbiyələndirmək idi. Ədiblərin və ədəbi tənqidçilərin qarşısına sosialist quruluşunu ideoloji cəhətdən möhkəmləndirmək vəzifəsi qoyulmuşdu. İdeologiya və siyasət bu minvalla estetik reallıqları özünə tabe etdi. Sovet ədəbiyyatşünaslıq elmi partiyalılıq və xəlqilik, çoxmillətli ədəbiyyat və sosialist realizmi metodunun vəhdəti kimi prinsiplərə əsaslanaraq ədəbiyyatı təftiş etməyə başladı. Bədii yaradıcılığa belə totalitar münasibətin hökm sürdüyü bir mühtdə ayrı-ayrı rus-sovet şair və yazıçıları unikal ədəbi nümunələr yarada bildiklərinə baxmayaraq, siyasi kannonlarla idarə olunan sovet ədəbiyyatı son nəticədə iflasa uğradı.

Klassik rus ədəbiyyatının əksər davamçıları, Gümüş dövrün yetişdirdiyi yazıçılar isə yeni, partiya ədəbiyyatını qəbul edə bilmədilər və ya yeni ədəbiyyatda aparıcı mövqeyə sahib olmağı bacarmadılar. Mühacirətə üz tutan şair və yazıçılar rus-sovet ədəbiyyatına alternativ, onunla paralel inkişaf edən, lakin onu qəbul etməyən zəngin rus mühacirət ədəbiyyatı irsini yaratdılar. Rus mühacir şair və yazıçıların ərsəyə gətirdikləri bu yeni ədəbiyyatın öz doğma mühitindən aralı düşməsinə, daimi oxucu auditoriyasından məhrum olmasına baxmayaraq, o, dünya ədəbiyyatının tərkib hissəsi kimi ən gözəl ədəbi incilərin yer aldığı böyük bir xəzinə yaratmış oldu.

Mühacirət dalğasının ilk illərində rus şair və yazıçılarının yaddilli ədəbi mühitə, yad mədəniyyətə alışması kifayət qədər mürəkkəb və çətin proses olmuşdur. İnqilabaqədərki rus ədəbiyyatının ehtiva etdiyi dəyərlərin xarici ölkə ədəbi mühitinə təqdim edilməsinin çətinlikləri, digər tərəfdən mühacirlərin tez bir zamanda öz vətənlərinə dönəcəklərinə böyük ümid bəsləməsi bu prosesi daha da çətinləşdirirdi. Rus diasporasının hələ təşkilatlanmadığı bir dövrdə rus mühacir ədiblərinin yeni ədəbi mühitə, daha doğrusu, yad ədəbi mühitə inteqrasiyası ləng gedirdi. Lakin buna baxmayaraq, 20-30-cu illərdə kütləvi surətdə mühacirətə üz tutan ictimai-siyasi və dövlət xadimləri, mədəniyyət və incəsənət nümayəndələri Avropanın iri şəhərlərində, Uzaq Şərqdə Xarbin və Şanxayda, daha sonra isə Amerikada mərkəzləşərək öz birliklərini qurur, ədəbi əlaqələrini davam etdirir, öz yaradıcılıq fəaliyyətlərini, intellektual və mədəni həyatlarını davam etdirmək üçün zəruri olan mətbuat orqanları, nəşriyyatlar, ədəbi birliklər təsis edərək klassik rus ədəbiyyatı ənənələrini qoruyub saxlamağa, inkişaf etdirməyə səy göstərirdilər.

Kütləvi oxucu kütləsinin, mətbuat orqanlarının və nəşriyyatların fəaliyyət göstərməsi, heç şübhəsiz ki, hər bir ədəbiyyatın yaşaması və inkişafı üçün əsas şərtlərdəndir. Bu mənada, ölkəni tərk etməyə məcbur olanların əksəriyyətinin savadlı təbəqəni təmsil etməsi, inqilabaqədərki dövrün mədəni təbəqəsinin nümayəndələri olması mühacir ədiblərin oxucu auditoriyası problemini nisbətən aradan qaldırırdı. Rus mühacirət ədəbiyyatı məhz rus ədəbiyyatının dinamik inkişaf edən müstəqil qolu kimi yaşayıb yaratmaq üçün bütün imkanlara sahib idi. Mühacirlər mühacir həyatının xüsusiyyətlərini və oxucularla daha sıx əlaqə qurmaq, onları təşkilatlandırmaq, vahid məslək ətrafında toplamaq üçün mətbuat orqanlarının fəaliyyətinə xüsusi önəm verirdilər. Buna görə də mühacir ədiblərin yaradıcılığında qəzet və jurnallar xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi.

Ədəbi mühit üçün, rus ədəbi prosesini davam etdirmək üçün bütün vasitə və imkanlara sahib olan mühacir şair və yazıçılar klassik rus ədəbiyyatı ənənələrini davam etdirməyi öz missiyası hesab edir, proletar əsarətində qalan, öz xarakter və mahiyyətini dəyişən Sovet Rusiyası ədəbiyyatının deyil, məhz mühacir ədəbiyyatının bu haqqa sahib olduğunu iddia edir, özlərini klassik rus ədəbiyyatı ənənələrinin davamçısı hiss edirdilər. Elə buna görə də, rus ziyalı elitesi yad mədəni mühitə asimilyasiya olunmaqdan qaçaraq Avropada tam milli mədəniyyət və təhsil sistemi qura bilmişdi. *“Birinci dalğa rus mühacirləri rus mədəniyyətini və rus dilini qoruyub saxlamağı özlərinin ən vacib vəzifələrindən biri hesab edirdilər, təsadüfi deyil ki, A.İ. Bunin 1924-cü ildə Parisdə oxuduğu Salle de Gèographie nitqini rəmzi olaraq “Rus mühacirətinin missiyası” adlandırmışdı. “Missiya” – həqiqətən böyük vəzifədir – onlar, ilk rus mühacirləri həqiqətən öz həyatlarında, yaradıcılıqlarında, düşüncələrində bunu hiss edirdilər”* (5, s.7).

Bütün inkişafları boyu bir-biri ilə kəsişməsə də, XX əsr rus ədəbiyyatının hər iki qanadı eyni milli dəyərlər, ədəbi ənənələr üzərində eyni dildə intişar etmişdir. Onları bir-birindən fərqləndirən yalnız proletar inqilabına münasibət olmuşdur. Əgər rus-sovet ədəbiyyatı “inqilab ədəbiyyatı” kimi meydana çıxmışdısa və

sovet ideologiyasını tərənnüm edirdisə, rus mühacirət ədəbiyyatı bu inqilabı qəbul etməyənlərin ədəbiyyatı kimi formalaşmışdı.

Bütün inkişafı boyu rus mühacirət ədəbiyyatının aparıcı, əsas mövzusu Rusiya tarixi, rus milli yaddaşı, mədəniyyəti və Oktyabr inqilabının bu ənənəyə vurduğu zərbə olmuşdur. Xüsusilə birinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatının ideya-siyasi istiqamətini, əsas siyasi qayəsini məhz bu mövzular təşkil edir. N.B.Yeliseyevanın qeyd etdiyi kimi, müstəqil siyasi fenomen kimi mövcud olduğu dövrdə (bax: 3, s.4) birinci dalğa rus mühacir ədəbiyyatında zəbt olunmuş tarixi Rusiya, rus mədəniyyəti, Rusiyanın gələcək taleyi, bolşevizmin əsl mahiyyətinin ifşa olunması əsas, ana xətt kimi keçir.

Rus mühacirətinin ilk dalğasının yaratdığı ədəbiyyat mövzu, janr və üslub baxımından ən müxtəlif və zəngin mətn külliyyatıdır. Bu böyük ədəbi xəzinəni səciyyələndirmək, onun ehtiva etdiyi ədəbi-bədii dəyəri, fəlsəfi-psixoloji qatları xarakterizə etmək kifayət qədər çətin və mürəkkəbdir. L.S.Vıqotskinin qeyd etdiyi kimi, *“sənət ictimai insanın psixikasının çox xüsusi bir sferasını – məhz duyğular sferasını sistemləşdirir”* [2, s. 16]. Bu baxımdan rus mühacirlərinin böyük əksəriyyətinin “psixoloji sferasını”, fikir və duyğular aləmini, fəlsəfi baxışlarını əks etdirən əsas məqamlara diqqət yetirsək, onların yaradıcılığında ən birinci təəssüf, məhvə məhkum ənənə və tarixi təcrübənin geri dönməyəcəyi təlaş, bu dəyərlərin qorunması üçün çırpıntıları görürük. Hansı mövqeni tutmalarından, öz vətənlərini hansı şərtlər altında tərk etmələrindən, hansı siyasi və estetik baxışlara sahib olmalarından asılı olmayaraq, mühacir ədiblərin heç biri bu mövzu və problemləri tərk etməmiş, yaradıcılıqlarında məhvə doğru gedən rus ənənə və tarixi təcrübəsinin qorunub saxlanılması üçün çırpınmışlar. Onlar üçün hər zaman ən əsas, aktual və emosional mövzu rus inqilabı və vətəndaş müharibəsi, onun yaratdığı ictimai-siyasi, sosial-mədəni, mənəvi-psixoloji problemlər olmuşdur. İ.Bununin “Lənətə gəlmiş günlər”, Z.Gippiusun “Peterburq gündəliyi”, İ.Şmelyevin “Ölülərin günəşi”, R.Qulun “Buz yürüşü” (S.Kornilov ilə), A.Remizovun “Sovrulmuş Rusiya” əsərləri, M.Aldanovun “Açar”-“Qaçış”-“Mağara” roman trilogiyası və çoxsüjetli “İntihar” romanı, B.Savinkovun (V.Ropşinin) “Qara at” povesti, G.Qazdanovun “Klergildə axşam” romanı, İ.Savinin hekayələri, V.Yanovskinin “Təkər” romanı, P.Krasnovun “İkibaşlı qartaldan qırmızı bayrağa” romanı və s. kimi əsərlərin hər birində məhz bu mövzu hakimdir.

1918-1920-ci illərdə mühacirlərin əsərlərində antisovet çağırışları xüsusilə qəzəbli şəkildə ifadə olunur. Daha sonrakı illərdə də bu qəzəb, ittihamlar səngimir. Bütün əsərlərdə Rusiyanın taleyi mövzusu rus bolşevik inqilabı mövzusu ilə üzvi şəkildə bağlanır. *“Nabokovun qəhrəmanı Qodunov-Çerdinsevin “Hədiyyə” romanında özünə verdiyi “Niyə Rusiyada hər şey bu qədər pis, yöndəmsiz, boz oldu, o nə cür belə axmaq yerinə qoyulub kütləşdi?” sualı istisnasız olaraq bütün mühacirləri, hətta heç vaxt Rusiyanın təbliği və Avrasiya bənzərsizliyi mövzusunə meyilli olmayanları belə narahat edirdi* (5, s. 13). Bu qəzəb və ittihamları təsəvvür etmək üçün təkcə M.Aldanovun yaradıcılığını və ya onun Rusiya və Avropa tarixinin iki əsrini əhatə edən əsərlər silsiləsini yaratmaq layihəsini xatırlamaq ki-

fayət edir. Yaxud A.Ladinskinin tarixi romanlarında (“XV legion”, “Pont üzərində göyərçin”, “Anna Yaroslavna və onun dünyası”), M.Osorginin “Tarixin şahidi” romanında da bunu aydın görmək olar.

Maraqlıdır ki, birinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatında müharibə mövzusu əsas mövzulardan deyil. XX əsrin 20-30-cu illəri dünyanın əksər ədəbiyyatlarında Birinci dünya müharibəsi mövzusu başlıca, ən çox müraciət olunan mövzularından olsa da, rus mühacir ədibləri çox az hallarda dünya müharibəsi mövzusunda müraciət etmişlər. Rus mühacirlərinin ədəbi irsində, zəngin publisistik, sənədli nəşrlərində, gündəliklərində, ensiklopediyalarında və s. bu mövzu kölgədə qalır. Bəzi əsərlərdə dünya müharibəsi mövzusunda müraciət olunsa da, bu, əsasən, Rusiya və rus insanı üçün daha böyük əhəmiyyət kəsb edən Oktyabr inqilabı və vətəndaş müharibəsi fonunda verilir. Yəni rus mühacirlər üçün inqilab və vətəndaş müharibəsinin doğurduğu fəsadlar, Rusiyanın taleyi mövzusu dünya müharibəsi mövzusunda ikinci plana keçirir. Bu da, hər şeydən əvvəl, inqilabın Rusiyaya, onun gələcək taleyinə təsiri ilə bağlı idi. Ona görə də, mühacirlərin əsərlərində müharibə mövzusu daha çox epizodik xarakter daşıyır və əsasən qəhrəmanın taleyindəki rolunun, hadisələrin gedişinə təsirinin açılması məqsədi daşıyır. Məsələn, N.Breşko-Breşkovskinin “Vəhşi diviziya” romanında ədəbi qəhrəmanların taleyindən danışarkən Rusiyanın qələbə qazandığı Qalisiya döyüşündən, M.Osorginin “Sivsev Vrajek” əsərində professorun kartoçka alması, fərari Kolçağinin özünə yaxşı karyera qurmasından danışarkən epizodik olaraq müharibə xatırlanır. A.Tolstoyun “Əzablı yollarla” romanında qəhrəmanlar nə baş verdiyini dərk etməyə çalışırlar. B.Zaysevın “Qızıl naxış”, G.İvanovun “Üçüncü Roma”, M.Aldanovun “Açar” romanlarında da eyni tərzdə müharibə mövzusu əks olunur.

Mühacirlərin digər əsərlərində müharibə şəraiti, hərbi əməliyyatlar və s. haqqında bəhs olunmur. Aydınır ki, Birinci dünya müharibəsi mövzusu mühacirlər üçün uzaq mövzudur, müəlliflər bu mövzuya ancaq qəhrəmanlarının müharibəyə münasibətini, ondan təsirlənmələrini açıqlamaq, müharibənin aclıq və səfalətə səbəb olduğunu, insanları didərgin saldığını, tələfatlar törətdiyini göstərmək üçün epizodik olaraq müraciət edirlər.

Rus mühacirət ədəbiyyatının əsas mövzulardan biri rus keçmişi, rus kimliyi, rus həyat tərzini və mədəniyyəti mövzusu idi. Bədii əsərlərdə, eləcə də xatirə-bioqrafik və avtobioqrafik əsərlərdə, keçmişin zəngin və xatirələrlə dolu, qaygılı və ya xoşbəxt, təlatümlü və ya rahat, uşaqlıq və ya gənclik dövrünə həsr olunmasından asılı olmayaraq, keçmiş həsrət və intizarla xatırlanır. Yaradıcılığında məhz keçmişə, itirilmiş günlərə boylanmayan, ötən günlərin həsrətini çəkməyən müəllif tapmaq çətindir. İ.Buninin “Arsenyevin həyatı”, A.Kuprinin “Yunkerlər”, A.Remizovun “Tutulmuş gözlərlə”, M.Osorginin “Zamanlar”, İ.Şmelyovun “Rəbbin yayı”, B.Zaysevın “Qlebin səyahəti”, Q.İvanovun “Peterburqun qış çağları”, G.Qazdanovun “Klergildə axşam”, V.Andreyevin “Uşaqlıq”. V.Nabokovun “Başqa sahillər”, İ.Boldırevın “Oğlanlar və qızlar”, V.Yanovskinin “Təkər” əsərlərində və s. biz buna şahid oluruq. Həm inqilabaqədərki dövrlərin Rusiyasını təsvir edən realist hekayələrdə, romanlarda, həm də rus yazıçıları, bəstəkarları və

ictimai xadimlərinin taleyinə həsr olunmuş roman-bioqrafiyalarda rus mədəniyyətinin özünəməxsusluğu, rus mədəniyyətinin zənginliyi əks olunur. V.Xodaseviçin “Derjavin”, B.Zaysevin “Müqəddəs Sergi Radonejski” və “Turgenevin həyatı”, N.Berberovanın A.Borodin, P.Çaykovski və A.Blok haqqında üç kitabı, V.Nabokovun dördüncü fəslini N.Çernişevskiyə həsr etdiyi “Hədiyyə” romanı, R.Qulun bir neçə əsəri, K.Moçulski və Y.Kuzmina-Karavaevanın qələmə aldıkları rus yazıçı və filosoflarının tərcümeyi-halları da bu mənada diqqət çəkir.

Birinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatında əsas mövzulardan biri də, heç şübhəsiz, mühacir həyatı, qəribçilik taleyidir. Bu, hər bir yazıçı və təbii ki, mühacir oxucu üçün kifayət qədər aktual və əhəmiyyətli idi. Demək olar ki, bütün yazıçıların bu mövzuya həsr olunmuş əsərləri var: B.Zaysevin “Passidə ev”, İ.Şmelyovun “Moskvalı dayə”, A.Kuprinin “Janeta”, M.Osorginin “Azad bənnə”, N.Teffinin çoxsaylı hekayələri, S.Çyornı, V.Nabokov, G.Qazdanov, B.Poplavski, V.Varşavski, Y.Felzen, V.Yanovski, N.Berberova, İ.Odoyevçevanın hekayələri, romanları və s. Mühacirlər keçdikləri keşməkeşli günləri, qəribçilik hissələrini, vətəndən ayrı düşərək çəkdikləri həm mənəvi sarsıntılarını, həm də maddi sıxıntılarını, bəzən ümitsizliyə qapılmalarını da əsərlərində qələmə alırdılar. Bu əsərlərdə də bütün çətinliklər bu və ya digər şəkildə bolşevik inqilabı, proletar hakimiyyətinin yürütdüyü siyasət və onun nəticələri ilə əlaqələndirilirdi.

Qeyd etdiyimiz kimi, qəribçilik, mühacir həyatının təsvirinə, demək olar ki, bütün mühacirlərin yaradıcılığında rast gəlmək mümkündür. Bəzi ədiblərin yaradıcılığında bu təsvir zəif, ümumi hadisələrin fonunda ştrix kimi, bəzilərinin yaradıcılığında isə sistemli, inkişaf edən xətt kimi özünü göstərirdi. Məsələn, Serbiyada məskunlaşmış, nisbətən gənc nəslin nümayəndəsi hesab olunan, 1920-ci illərdə ilk pyeslərini qələmə alan A.M.Rennikovun yaradıcılığında mühacir həyatının təsviri önəmli yer tutmaqla yanaşı, həm də sistemli xarakter daşıyır. Onun, demək olar ki, əksər pyeslərinin qəhrəmanları Rusiyanı tərk etməyə məcbur qalmış mühacirlərdir. Əsərlərindəki hadisələr, əsasən, Rusiyadan kənarında cərəyan edir. “Həmin uzaqlarda”, “Qallipoli”, “Bütün ölkələrin qaçqınları (Hind tanrısı)”, “Boris və Qleb”, “Dəlixana” və s. pyeslərində dramaturq mühacir həyatını, mühacirlərin yaşantılarını ustalıqla qələmə alır. Bir sıra pyeslərində bəzən Rusiyaya, inqilabaqədərki günlərə qayıdılsa da, ötən günlər, hadisələr xatırlansa da, süjet xəttini, əsasən, qürbətdə cərəyan edən hadisələr təşkil edir. A.M.Rennikov dünyaya səpələnmiş rus mühacirlərini qələmə alarkən mühacirətin özünəxas cəhətlərinə də laqeyd qalmır, onları məskunlaşdıqları ölkələrin mühiti ilə qarşılıqlı təsvirdə verir. Onun “Həmin uzaqlarda” pyesində bunu aydın görmək mümkündür. *“Teatr və həyat” jurnalının icmalçısı 1931-ci ilin əvvəllərində İntim teatrında Rennikovun birpərdəli “Qızıl işçi” və “Hesablı nikah” pyesləri əsasında “Gülüş axşamı”nın tamaşaya qoyulması ilə əlaqədar qeyd edirdi – Rennikov yüksək materialları qəbarməq istəmir – onun vəzifəsi mühacir həyatının təsvirini vermək, publikanı gülməyə, ola bilər elə özlərinə gülməyə, ancaq incə və həqiqi təbəssümlə gülməyə vadar etməkdir”* (7, s.116).

Birinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatının mövzuları haqqında danışarkən, bütün yazıçı və şairlərin yaradıcılığında, əsasən, eyni mövzulara rast gəldiyini qeyd ediriksə, onların yaradıcılığında estetik meyillər haqqında bunu demək çətin-dir. Çünki mühacirət düşərgəsində estetik meyillər əksər hallarda fərqlənirdi. A.Kuprin, S.Şmelyov, L.Zurovun yaradıcılığında realizm, A.Remizovun yaradıcılığında ornamentalizm, A.Buninin nəsrində, G.Adamoviç və G.İvanovun şeirlərində, G.İvanovun “Atomun parçalanması” əsərində, B.Poplavskinin əsərlərində, G.Qazdanovun hekayə və romanlarında, V.Nabokovun “Edama dəvət” əsərində ekzistensializm, V.Yanovskinin hekayə və romanlarında, Y.Bakuninin “Bədən” romanında naturalizm, V.Nabokovun, G.Gazdanovun bir sıra əsərlərində, V.Yemelyanovun “Cimin görüşü” povestində, Y.Felzenin “Lermontov haqqında məktublar” romanında romantizm, A.Remizov və M.Osorginin yaradıcılığında ekspressionizm, B.Zaysevin yaradıcılığında impressionizm və s. özünü aydın büruzə verir.

Birinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatında Gümüş dövrün poetik ənənələri davam etdirilir. Keçmiş simvolistlər (K.Balmont, Z.Gippius, V.İvanov, V.Xodaseviç), akmeistlər (G.Adamoviç, G.İvanov, İ.Odoyevseva, N.Otsup), həmçinin futuristlərin böyük əksəriyyəti (İ.Severyanin, İ.Zdaneviç) mühacirətə üz tutmuşdular və öz yaradıcılıqlarını mühacirətdə davam etdirirdilər. Lakin bu ədəbiyyatı və xüsusən də XX əsrin əvvəllərindəki poeziyanı qidalandıran əvvəlki zəmin, stimullar, onun daşıyıcısı olduğu bədii, dini-fəlsəfi və ictimai ideyalar, əsasən, zəifləmiş və keyfiyyət dəyişikliklərinə məruz qalmışdı. Bu səbəbdən K.Balmontun, V.İvanovun, Z.Gippiusun (şairə kimi) müharibəyəqədərki və inqilabaqədərki şöhrətinin keçmişdə qalması tamamilə təbii idi. İnqilabaqədərki rus poeziyasının əsas poetik cərəyanlarının estetik ayrılmasının bir zamanlar baş verdiyi nöqtələr artıq heç bir əhəmiyyət kəsb etmirdi. Amma Gümüş dövr poeziyasının gənc nümayəndələrinin – G.Adamoviçin, G.İvanovun, V.Xodaseviçin, M.Svetayevanın mühacirətdə həqiqi təkamülə, güclü daxili özünüdəyişikliyə qadir olduqları bəlli oldu. Mühacirətdə tamamilə yeni poetik adlar meydana çıxdı; D.Knut, A.Ladinski, B.Poplavski, V.Smolenski, Y.Sofiyev, L.Çervinskaya, A.Şteyger kimi şairlər Gümüş dövrdən, eləcə də sovet poeziyasından tamamilə fərqli bir ədəbi və poetik duyumu canlandırdılar. Rus mühacirət poeziyasının əhəmiyyətli bir fenomeni isə “Paris notu” oldu. Bu xüsusi poetik düşüncə forması, əsasən, G.İvanovun şeirləri, G.Adamoviçin şeirləri, ədəbi esseləri, tənqidi və şəxsi cazibəsi ilə yaranmış xüsusi bir istiqamətə çevrildi.

Birinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı (həm nəsr, həm də poeziya) əhəmiyyətli dərəcədə müəlliflərin nəsil mənsubiyyəti ilə əvvəlcədən müəyyən edilmişdi. Yaşlı yazarlar – Rusiyanı yazıçı kimi formalaşmış, hətta tanınmış ədiblər kimi tərk edənlər XIX-XX əsrlərin qovşağında meydana gələn inkişaf prosesinin ana xəttini mühacirətdə davam etdirdilər. Gənclik illərində vətənlərini tərk edən və nəinki rus, həm də Avropa mədəniyyətinin güclü təsiri altında formalaşmış gənc ədiblər isə yaradıcılıqlarında Avropa ədəbiyyatının əsas meyillərinə münasibət bildirməyə bilməzdilər. Onlar yalnız rus klassiklərinin və Gümüş dövrün deyil,

həm də M.Prust, A.Jid, L.-F.Selin, F.Kafka kimi Avropa yazıçılarının təsir dairəsinə düşürdülər. Bunu daha çox V.Nabokov, G.Gazdanov, B.Poplavski, N.Berberova, Y.Felzen, V.Yanovskiyyə aid etmək olar. Əslində, onlar XX əsrin rus avropalıları idilər ki, bu da onların yaradıcılığına xüsusi cazibə və əhəmiyyət qatırdı.

Coğrafi cəhətdən dünyanın dörd bir yanına səpələnsə də, birinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı vahid bir ədəbiyyat idi. Bunu ədəbi mərkəzlərin xüsusiyyətlərinin, onlar arasındakı əlaqələrin, qarşılıqlı münasibətlərin, həmçinin bu ədəbi irsin ideya-siyasi istiqamətinin, əsas mövzularının, ədəbi-bədii məziyyətlərinin təhlili bir daha sübut edir. Birinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı irsinin dünya ədəbi prosesində yeri, müxtəlif ədəbi cərəyanların inkişafına təsiri, mühacirət mühitində ədəbi diskussiyalar, polemikalar kifayət qədər zəngin və müxtəlif olsalar da, bir-birinin arasında uzaq məsafələr olsa da, Avropa, Uzaq Şərq, Amerikada məskunlaşsalar da, mühacir şair və yazıçıların yaradıcılıqları sanki bir-birini tamamlayır və vahid bir bütöv kimi görünür. Mühacirlərin ədəbi mərkəzlər arasında hər zaman ədəbi dialoq mövcud olmuş, heç bir maneyə bu əlaqəni kəsməmişdir. Məhz bu bağlılıq vahid rus mühacirət ədəbiyyatı irsini, vahid bədii xəzinəni formalaşdırmışdır.

Rus mühacirət ədəbiyyatının əsas vəzifəsi vətənin taleyinə biganə qalmaq, proletariyatın məhv etdiyi dəyərlərin, mədəni irsin qorunması, rus milli düşüncəsinin saxlanılması üçün çarpışmaq olmuşdur. M.V.Nazarovun “Rus mühacirətinin missiyası” əsərində (6) göstərdiyi kimi, birinci dalğa rus mühacir ədəbiyyatının üç əsas funksiyası önə çıxır. Birinci, inqilabaqədərki Rusiya yaddaşını, onun milli özünüdərkini qoruyub saxlamaq, millətin yaddaş salnaməsi olmaq. İkinci, Rusiyada antikommunist hərəkatına, kommunist rejimi ilə mübarizə aparan hər bir kəsə kömək göstərmək. Üçüncü, inqilabın faciəvi nəticələrini dərk etmək və anlatmaq.

Məlumdur ki, istənilən ədəbiyyat yayıldığı ərazi, harada meydana gəlməsi və təsvir etdiyi hadisələrin harada baş verməsi ilə deyil, məhz öz dili və daşdığı ruh, ehtiva etdiyi ədəbi ideyalar ilə müəyyənləşir. Rus mühacirət ədəbiyyatı əksər nümunələrində təsvir olunan hadisələr Rusiya ilə, rus insanı ilə bağlı olsa da, bu ədəbiyyatın vahid rus ədəbiyyatının bir qolu olmasını məhz onun rus sözü, rus ədəbi ənənələrinə sadiqliyi, klassik rus ədəbiyyatı ruhunu daşması səciyyələndirir. Bu mənada birinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatına yeni ədəbiyyat kimi daxil ola bilmədi. Onda yeni ədəbi cərəyanlar yaranmadı, mühacirlər yeni mədəni mühitə uyğun özünəməxsus ədəbiyyat yarada bilmədilər, yeni ədəbi yaradıcılıq məsələləri ortaya qoymadılar. Bununla da xaraktercə ayrıca yeni ədəbiyyat təqdim edib ona yeni ruh, yeni ideyalar, yeni ədəbi formalar verə bilmədilər. Birinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı rus ədəbiyyatının tərkib hissəsi, klassik rus ədəbiyyatı ənənələrinin davamçısı kimi inkişaf etdi, vahid rus ədəbiyyatının bir qolu kimi xarakterizə olundu.

Mühacir ədiblər rus ədəbiyyatını dünya ədəbiyyatının zəngin tərkib hissəsi kimi qəbul etsələr də, klassik rus ədəbiyyatı ənənələrini davam etdirməyi qarşılarına məqsəd qoyaraq, bir növ, özlərini dünya ədəbiyyatından təcrid edirdilər. Qərb ədəbiyyatının təsirlərinə, dünya ədəbiyyatının cərəyanlarına, xüsusilə avanqard

axınını təsirlərinə “sinə gərərək” rus ədəbiyyatı ənənələrinin saflığını qorumağa çalışdılar. İnqilabaqədərki rus ədəbiyyatı kimi, bəlkə də, daha çox, onlar da dünya ədəbiyyatından sanki təcrid olunmuş formada qalırdılar. Bir çox hallarda Qərb incəsənətinin təsirinə düşənləri ittiham belə edirdilər. Məsələn G.İvanov öz ədəbi düşməni V.Nabokovu “sancmaq” üçün belə arqument irəli sürürdü. “*Özünün 1930-cu ildə resenziyasında axırının müasir Qərb ədəbiyyatının bəzi modellərinə assimilyasiya etdiyini göstərərək, əsasən mühafizəkar ruhlu rus oxucularını Nabokova qarşı qaldırmağa cəhd edirdi: “Kral, dama, valet”də alman, “Luji-nin müdafiəsi”ndə fransız obrazının köçürülməsinə ciddi-cəhd olunub*” (3, s. 26).

Rus dilinin saflığının qorunması, Qərb və sovet təsirlərindən, ifadə və abreviaturalarından uzaq qaçılması uğrunda mübarizə aparırdılar. Əksər yazıçılar, xüsusilə böyük nəsil mühacirlər üçün XIX əsr və Gümüş dövr mədəniyyəti kanon hesab olunurdu. Mədəniyyət sahəsində əsas milli simvol A.S.Puşkin sayılırdı.

XX əsrdə bir və ya iki rus ədəbiyyatının olması mübahisəsi bu mənada özünü doğrultmadı və artıq mühacirət rus ədəbiyyatı vahid rus ədəbiyyatının müstəqil, özünəməxsus, klassik rus ədəbiyyatı ənənələri ilə inkişaf edən qolu kimi xarakterizə olunur. Ötən yüzilin rus ədəbiyyatı metropoliya və mühacirət ədəbiyyatlarının bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələri, bədii dəyərləri fonunda öyrənilir. Çünki Oktyabr inqilabından sonra rus ədəbiyyatı üçün məkan, ərazi məfhumu dəyişdi, Rusiyada rus sovet ədəbiyyatı üçün ərazi faktoru qalsa da, mühacir ədəbiyyat sayəsində bu faktor öz əhəmiyyətini itirdi.

Tarixi proseslər, ictimai formasiyanın dəyişməsi səbəbindən rus ədibləri dünyanın müxtəlif ölkələrində mühacir həyatı yaşamağa məcbur olsalar da, klassik rus ədəbiyyatı ənənələrindən ayrı düşməmiş, rus mühacirət ədəbiyyatı hər zaman öz vahidliyini, birliyini qoruyub saxlamışdır. Rus mühacir ədəbiyyatını tarixi-ədəbi aspektdən öyrənərkən buna bir daha şahid oluruq. Bütövlükdə rus mühacirət ədəbiyyatının sahib olduğu bəşəri, ədəbi-bədii dəyərlər, xüsusilə “*1920-1930-cu illər rus mühacirətinin intellektual və yaradıcılıq potensialı, resepsiya edən ölkələrin mədəniyyətinə təsiri, təşkilatlanma təcrübəsi, milli özünəməxsusluğu qoruyub saxlaması, rus dünyası “infrastrukturunu” yaratması, özgə mühitlə qarşılıqlı münasibətləri öz əhəmiyyəti ilə xüsusi maraq kəsb edir*” (1, s.7).

Ədəbiyyat

1. Бочарова З.С. Российское зарубежье. 1920-1930 гг. как феномен отечественной истории: Учебное пособие. М.: АИРО, 2011.
2. Выготский Л. С. Психология искусства: Анализ эстетической реакции. 5-е изд., испр. и доп. М., 1997.
3. Елисеева Н. В. Российская эмиграция: некоторые проблемы современной отечественной литературы // Российское зарубежье: итоги и перспективы изучения: тезисы докладов и сообщений научной конференции, 17 ноября 1997 г. М., 1997.
4. Литература русского зарубежья (1920–1940): Учебник для высших учебных заведений Российской Федерации / отв. ред. Б. В. Аверин, Н. А. Карпов, С. Д. Титаренко. СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2013.

5. Матвеева Ю. В. Русская литература зарубежья: три волны эмиграции XX века: Учебное пособие. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2017.
6. Назаров М.В. Миссия русской эмиграции. – Ставрополь: Кавказский край, 1992.
7. Русское зарубежье: История и современность: Сб. ст. / РАН. ИОН. Центр комплексных исслед. рос. эмиграции; Ред. колл.: Мухачёв Ю.В. (гл. ред.) и др. М., 2015.

Summary

The main topics of the first wave of of Russian emigration literature

The article examines the main topics of the first wave of Russian emigration literature. It is shown that the literature created by the first wave of Russian emigration is the most diverse and rich collection of texts in terms of subject, genre and style. Throughout its development, its main theme has been Russian history, Russian national memory, culture, and the impact of the October Revolution on this tradition. The ideological and political direction of the first wave of Russian emigration literature, the main political rock was formed on the basis of these themes.

In the works of the vast majority of Russian immigrants, there is a sense of regret, a desire not to return to the doomed tradition and historical experience, a struggle to preserve these values. Regardless of their position, the conditions under which they left their homeland, their political and aesthetic views, none of the emigrant writers left these topics and problems, and fought for the preservation of Russian traditions and historical experience in their works, which were on the verge of destruction. The most important and emotional topic for them at all times was the Russian revolution and the civil war, the socio-political, socio-cultural, spiritual and psychological problems which it created. One of the main topics of Russian immigration literature was the Russian's past, Russian identity, Russian way of life and culture. The main task of the emigrant writers was not indifferent to the fate of Russia, to fight for the preservation of the values, the cultural heritage, the purity of the Russian language destroyed by the proletariat, and the preservation of the Russian national thought.

The article also discusses the aesthetic tendencies of the first wave of Russian emigrant poets and writers, the continuation of the poetic traditions of the Silver Age.

Резюме

Основные темы русской эмиграционной литературы первой волны

В статье исследуются основные темы русской эмиграционной литературы первой волны. Отмечается, что созданная первой волной русской эмиграции литература по тематике, жанру и стилю представляет собой наиболее разнообразное и богатое собрание работ. На протяжении своего развития его основными темами были история России, русская национальная память и культура, отрицательное влияние Октябрьской революции на верность традициям. Идеологическая и политическая направленность, основной политической мотив русской эмиграционной литературы первой волны формировалась на основе именно этих тем.

В творчестве подавляющего большинства русских иммигрантов присутствует чувство сожаления, традиция обреченности и беспокойство по необратимости исторического опыта, а также желание и метания сохранить эти ценности. Вне зависи-

мости от занимаемого положения, условий, в которых они покинули родину, своих политических и эстетических взглядов, ни один из писателей-эмигрантов не уходил от этих тем и проблем, в своем творчестве боролся за сохранение русских традиций и исторического опыта, находящихся в пути разрушения и на грани исчезновения. Самой важной, актуальной и эмоциональной темой для них во все времена были русская революция и гражданская война, создаваемые ею социально-политические, социокультурные, духовные и психологические проблемы. Одной из основных тем русской эмиграционной литературы было русское прошлое, русская идентичность, русский образ жизни и культура. Основная задача писателей-эмигрантов – не быть равнодушным к судьбе России, сражаться за сохранение разрушенных пролетариатом ценностей, культурного наследия, чистоты русского языка, за хранение русской национальной мысли.

В статье также рассматриваются эстетические тенденции русских поэтов-эмигрантов и писателей первой волны, вопросы продолжения поэтических традиций Серебряного века.

Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, professor T.H. Cəfərov